

УДК 321.01(477):63:378:001 Кухаренко-Прокопович (091)

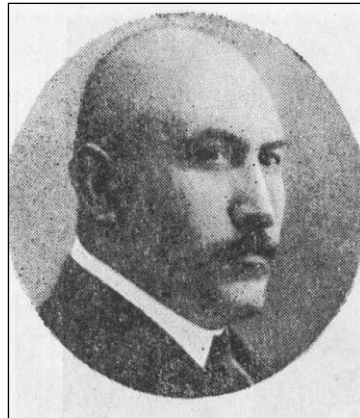
### УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА НИВІ АГРАРНОЇ ОСВИТИ І НАУКИ М. А. КУХАРЕНКА-ПРОКОПОВИЧА (1879–1920)

**В. А. Вергунов**, д-р с.-г. наук, проф., акад. НААН  
(Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН)

*У статті методом історико-наукового аналізу досліджено невідомі сторінки життя та діяльності М. А. Кухаренка-Прокоповича (1879–1920) – унікальної особистості, справжнього українського патріота, що віддав повністю себе ствердженню національної ідеї на надзвичайно важливій для соціуму ниві аграрної освіти, до організаційного становлення якої він має пряме відношення. Використовуючи раніше недоступні архівні документи та його наукові публікації, що донині не біли об'єктом вивчення дослідників, реконструйовано окремі життєві події, наукову творчість та участь в українському державотворенні.*

Набираючи розвитку у роках незалежності, стає надзвичайно актуалізованим питання персоніфікованого наповнення усіх подій та фактів, пов'язаних із ствердженням національної ідеї, особливо за непростих часів у вітчизняній історії, що визначаються першими сподіваннями у створенні державності. Націлює на таке і Указ Президента України П. Порошенка № 17/2016 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» із метою вшанування «... творців національної державності...» [1]. Тим паче, питання отримує особливу увагу, коли воно стосується усіх складових історично провідного сектору економіки України – сільськогосподарства. До сьогодні залишається ціла низка так званих «білих плям» відносно тих особистостей, що словом і ділом сприяли справі подальшого розвитку аграрного сектору – основи основ продовольчої безпеки, а отже і державності. Серед таких «забутих» імен – Михайло Андрійович Кухаренко-Прокопович (1879–1920).

Навіть серед маститих істориків навряд чи знайдеться фахівець, що зможе пригадати цю постать і тим паче



М. А. Кухаренко-  
Прокопович  
(1879–1920)

розповісти про її внесок у становлення аграрної освіти та науки в Україні. На жаль, жодне енциклопедичне довідкове видання радянської доби не висвітлює біографічні відомості про М. А. Кухаренка-Прокоповича. Повною мірою це стосується і часів державності. Незначним виключенням з цього правила є видання, підготовлене до 150-річчя Уманського національного університету садівництва, директором якого протягом 1918–1919 рр. і

був М. А. Кухаренко-Прокопович – період, коли заклад ще мав статус училища землеробства і садівництва. Також тут чи не вперше згадується факт виконання ним функцій в. о. міністра земельних справ УНР [2]. Видання публікує фото М. А. Кухаренка-Прокоповича.

Уперше постать М. А. Кухаренка офіційно стала предметом історичних розвідок або документально підтверженої його участі в українському державотворенні в матеріалах унікальної двотомної збірки «Українська Центральна Рада», що вийшла друком у 1996 році [3, 4]. Практично ті ж відомості концептуально представлені у фундаментальному виданні, що побачило світ у 2005 р. – «Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник». В ньому, між іншим, відзначено, що 10 березня 1918 р. постановою Ради народних міністрів відбулися зміни в уряді УНР і «... М. Кухаренкові доручено виконувати обов'язки управляючого міністерством земельних справ...» [5]. Обидва видання дають інформацію, що свої функції він виконував до 24 березня 1918 р., оскільки того дня Мала рада затвердила новий склад Ради народних міністрів, включаючи і міністра земельних справ та харчування. Спроби знайти якісь біографічні відомості щодо М. А. Кухаренка при підготовці фактично першого історичного нариса про Міністерство аграрної політики та продовольства України у 2013 р. з нагоди 95-річчя відомства [6] не увінчалися успіхом.

На власне переконання, багаторічне забуття М. А. Кухаренка поєднано із певною плутаниною, пов'язаною із думкою, що Микола Кухаренко – діяч Української Центральної Ради, якого було обрано від Волинської губернії Всеукраїнським національним конгре-

сом 8 квітня 1917 р. [7, С. 211] та затверджено мандатною комісією Шостих загальних зборів УЦР [7, С. 222] 8 серпня 1917 р. теж від цього ж територіального представництва та Михайло Кухаренко – це начебто зовсім інша особа. Допомогою у дослідженні постаті М. А. Кухаренка-Прокоповича стала низка документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України стосовно його діяльності у головному аграрному відомстві у період 31 липня 1917 р. – 26 серпня 1918 р. Вони дали підстави говорити, що в українську історію він увійшов, не як М. А. Кухаренко-Прокопович, а, насамперед, як М. А. Кухаренко.

Така ситуація створила незручності, оскільки уманські історики проводили пошук відомостей про нього у повному прізвищі, а київські та волинські – у скороченому вигляді. Їхні поодинокі напрацювання дали змогу, у підсумку, реконструювати життя та творчу спадщину цієї безперечно унікальної особистості – справжнього українського патріота, що віддав повністю себе ствердженню національної ідеї на надзвичайно важливій для соціуму ни-



Головний корпус Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва.

ві аграрної освіти, до організаційного становлення якої він має пряме відношення. Вперше таку спробу здійснено до чергових (Дев'ятих) наукових читань, присвячених діяльності

## НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

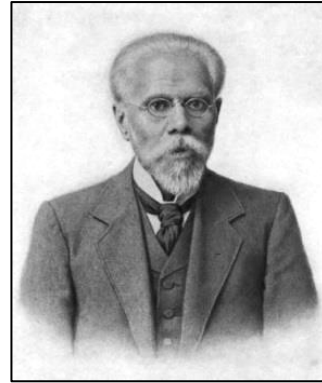
О. П. Бородіна, що пройшли у жовтні 2013 року [8].

Народився М. А. Кухаренко–Прокопович 9 жовтня 1879 р. в с. Шумбар Кременецького повіту Волинської губернії (нині – Шумський район Тернопільської області) в родині сільського господаря. Село розташоване на річці Вілія в центрі району. У XVII–XVIII ст. воно мало статус містечка. До подій 1917 р. біля с. Шумбар знаходився знаменитий у XVI–XVII ст. масток Кутно. У 1779 р. тут була побудована дерев'яна православна церква, в якій зберігався метричний запис про народження М. А. Кухаренка–Прокоповича та його хрещених батьків. На жаль, у 1982 р. церкву розібрали і перенесли в одне із сіл Вишнівецького району, а на її місці встановлений камінний хрест [9].

Де Михайло отримав початкову освіту – не відомо, але середню – закінчивши Волинську духовну семінарію у 1899 році. Того ж року вступає до Варшавського університету. Не провчившись навіть один семестр, залишає заклад і йде на роботу вчителем до церковно-вчительської школи на Волині. У 1902 р. вступає до Ново-Олександрійського інституту сільськогосподарства та лісівництва (нині – Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва). Отримавши повну підготовку на сільськогосподарському відділенні найстарішого аграрного навчального закладу Російської імперії, він закінчує її 9 грудня 1906 р. із званням агронома першого розряду. Під час навчання пройшов виробничу практику в Піщано-Баляснавській економії – маєтку князя В. С. Кочубея у Полтавській губернії, і п'ять місяців – у маєтку «Острова» Ченстохівського повіту Петровської губернії Царства Польського – власності Великого князя Михайла Олександровича.

Перебуваючи для закріплення отриманих знань в інституті на Полтавщині, М. А. Кухаренко детально

ознайомлюється не тільки із впровадженням новітніх здобутків в агрономії і тваринництві, а й результатами досліджень, які проводив упродовж 1883–1896 рр. в маєтку князя В. С. Кочубея його управляючий – видатний вчений-аграрій світового виміру О. О. Ізмаїльський. Особливо Ми-



О. О. Ізмаїльський  
(1851–1914)

хайла зацікавила робота агрономічної лабораторії, що забезпечувала повноцінну результативну діяльність виробничого дослідного поля. Він на власні очі й на все творче життя пересвідчився у великому зиску від поєднання можливостей науки і практики. Не випадково під час іншої практики в маєтку «Острова» за власної ініціативи закладає дослідне поле. З цією метою проводить обстеження ґрунтів маєтку, результати яких друкуює у додатку № 4 журналу «Ґрунтознавство» за 1907 р. Крім того, його відряджають в експедицію з обстеження стану галузі хмелярства у Петроковській та Калішській губерніях. Їх результати публікує у номерах № 33–37 часопису «Вісник сільського господарства» за 1907–1909 рр.

Обидві губернії входили до числа 10 губерній, що становили Царство Польське або його частину, більш знаму як Привіслинський край, утворений у 1867 році. Історично вони були укриті непрохідними лісами та мали надзвичайно малородючі ґрунти. Як наслідок на їх території проживало мало

## НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

люду. Тому влада всілякими привілеями робила спробу підняти економіку регіону, що складався з восьми повітів: Бендінського, Брезінського, Ніжно, Лодзинського, Новорадомського, Пет-



Приміщення Ніжинського агротехнічного інституту. Фото початку ХХ ст.

роковського, Равського і Ченстоховського. Мова йшла про спроби ефективного використання, насамперед, 621491 десятин орної землі, на якій вирощували в більшості картоплю та озимі культури. Спроби розширити асортимент за рахунок хмелярства, враховуючи ґрунтово-кліматичні умови краю, безсистемно розпочалися наприкінці ХІХ ст., і як було встановлено М. А. Кухаренком, виявились до кінця невинуватими. Але певні перспективи цьому ним було закладено.

Після закінчення інституту і до 1 травня 1907 р. працює завідувачем редакції «Сільської газети» в Петрограді. Після цього з 15 травня 1907 р. очолює дослідну ферму і викладає сільськогосподарські дисципліни у створеній 1895 р. Ніжинській нижчій сільськогосподарській технічній школі ім. О. Ф. Кушакевича (нині – Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»). Одночасно за сумісництвом читає лекції і проводить

практичні заняття у місцевому комерційному училищі. Крім того, близько року виконує обов'язки повітового земського агронома та контролера маєтків. Залучався від місцевого земства до читання лекцій з сільського господарства у розташованій у місті 42-й гарматній бригаді.

Улітку 1909 р. на кошти Міністерства народної освіти його відряджають до Західної Європи для знайомства із новітніми здобутками на аграрній ниві. Продовжує активно публікуватися у наукових та науково-популярних виданнях. У своїй статті «До питання про матеріальне забезпечення викладачів-спеціалістів промислових училищ» у № 5 часопису «Технічна і комерційна освіта» за 1910 р. висуває тезу, що і до сьогодні є надзвичайно актуальною, а саме: «... приватні підприємства, що оплачують здебільшого



Кологривське нижче сільськогосподарське технічне училище ім. В. Ф. Чижова

працю спеціалістів десятками тисяч карбованців є постійною приманкою для хороших викладачів спеціальних предметів...» [10]. Велику популярність у фаховому середовищі М. А. Кухаренку принесла брошура «До оновлення села», що вийшла великим тиражем у Москві у 1911 р. [11]. Її написання було нав'язано, насамперед, закордонним відрядженням. У подальшому дану тематику він продовжив активно розробляти.

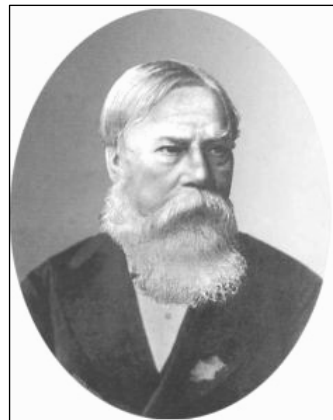
## НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

Згідно з призначенням Департаменту землеробства, з 27 лютого 1912 р. М. А. Кухаренко стає директором Кологривського нижчого сільськогосподарського технічного училища ім. Ф. В. Чижова. Територіально воно знаходилося у 5 км від м. Кологрива Костромської губернії в с. Екімцево. Училище було відкрито у 1892 р. і розміщувалося у приміщенні побудованому за проектом архітектора І. В. Штрома «душеприказчиком» Савою Морозовим протягом 1891–1892 рр. згідно з заповітом відомого російського промисловця та економіста середини XIX ст. Ф. В. Чижова (1811–1877). Двоповерхове приміщення закладу, що нагадувало готичний середньовічний замок, мало ще й завершений парковий ансамбль. При училищі функціонували: хімічна лабораторія, технічні майстерні, зразкова пасіка, оранжерея, городи, вирощувався виноград і цитрусові. Працювали паровий вітряк, метеостанція, гуртожиток для студентів, усе обігрівалося з 1900 р. паром і було проведене електричне освітлення.

До сьогодні фахівці з захопленням дають високу оцінку новаціям, застосованим при будівництві головного приміщення училища, насамперед, «... по всіх поверхах склепіння Меньє по залізним балкам...», а також «... наявність унікального водопроводу і водяного опотлення з приточною і витяжною вентиляцією...» [12]. Остання надавала можливість обміну повітря в кількості 400 куб. саж. в годину, що значно перевищувало встановлені санітарні норми. Згідно заповіту бідні студенти отримували 20 стипендій Ф. В. Чижова по 100 крб. При училищі діяли також льонозавод з повним циклом виробництва, підприємство з переробки молочних продуктів, шкіряний завод, сироварний та цегляний заводи. Не випадково училище вважалося найкращим серед такого типу закладів Російської імперії. За його типом згодом відкриваються

інші у В'ятці (1902 р.) та Новозибківському (1907 р.).

Крім того, при закладі функціонував створене у 1903 р. Кологривське дослідне поле, яким також сполучено опікувався М. А. Кухаренко. На його п'яти ділянках у восьмипільній, чотиріпільній та трипільній сівознах вивчалися водно-фізичні, агрохімічні властивості супіщаних ґрунтів, а також відпрацьовувалися питання їх обробітку та удобрення [13]. Напрацювання цього періоду життя та творчості М. А. Кухаренко презентує на Всеросійському сільськогосподарському з'їзді у Києві 1–10 вересня 1913 р. [14] та друкує як додаток до петроградського журналу «Сільський господар» у 1917 р. Видання у двох частинах, як практичні рекомендації з вирощування культури картоплі, земляної груші (топіамбура), кормового і цукрового буряків, кормової моркви, турнепсу і брукви із 72 ілюстраціями вийшло обсягом 120 сторінок [15]. На посаді директора училища М. А. Кухаренко офіційно залишався до 8 липня 1917 р.



Ф. В. Чижов  
(1811–1877)

Після цього остаточно повертається до Києва і активно залучається до політичного та громадського життя. На власне переконання на Всеукраїнському національному конгресі 8 квітня 1917 р. саме його, а не

«... Миколу Кухаренка ... разом із Семеном Дмиш, Самійлом Підгірським, Давидом Драчуком» [7, с. 211] обирають від Волинської територіальної громади до складу Української Центральної Ради. Трохи згодом, а саме 8 серпня 1917 р., мандатна комісія Шостих загальних зборів УЦР підтвердила його повноваження на новий термін.

Не менш державотворчою виявилася діяльність М. А. Кухаренка зі становлення сільськогосподарської освіти в Україні. Із створенням першого українського уряду його, як визнаного фахівця своєї справи, 21 липня 1917 р. призначають директором відділу сільськогосподарської освіти Генерального секретаріату земельних справ. Крім того, він стає ще й головою Міжвідомчої ради з сільськогосподарської освіти при цьому відомстві. Тим самим стає відповідальним за наповнення ідеями українізації галузевого освітнього процесу. Для початку розробляє програму діяльності відділу с.-г. освіти, яку перед остаточним прийняттям попередньо розглянула Нарада з сільськогосподарської освіти 25–26 серпня 1917 р. У ній було чітко розділено завдання та функції з освітньої підготовки фахівців та післядипломного підвищення їх кваліфікації [16]. Як виявилось, вони залишились незмінними на весь період Української революції 1917–1921 рр.

Зустрічаємо прізвище  
М. А. Кухаренка серед членів оргкомітету з проведення знакового для становлення аграрної науки та освіти в Україні зібрання, а саме – Першого Всеукраїнського Агрономічно-Економічного з'їзду 22–26 жовтня 1917 р. у Києві [17]. Він відповідав за організаційну роботу секції с.-г. освіти – шосте питання порядку денного загальних зборів. Головні питання с.-г. освіти на найближчу перспективу він сформулював у доповіді «Основні завдання і план с.-г. освіти на Україні в зв'язку з земельною реформою» 24 жовтня 1917 р., яка була спрямована на забезпечення потреб дрібного гос-

подарства. З цією метою запропонував програму дій з видання галузевої літератури українською мовою, відкриття одно-дворічних зимових с.-г. шкіл, організації практичних с.-г. шкіл із різних галузей та волосних і повітових с.-г. музеїв, створенню науково-освітньої Академії хліборобства і лісівництва, а також підготовки викладачів при так званому Українському науково-промислому музеї-інституті [18]. Згодом, вже за радянської доби запропоноване в більшості реалізувалось.

Про авторитетність та професіоналізм М. А. Кухаренка щодо організації повноцінної роботи головного аграрного відомства свідчить факт призначення його 15 грудня 1917 р. головою Ради (нині – Колегії або Науково-технічної ради) Міністерства земельних справ УНР. На цій важливій посаді він перебуває до 15 квітня 1918 р. Під його безпосереднім керівництвом розробляється і на Раді міністерства затверджується «Статут Комітету с.-г. освіти Народного міністерства земельних справ УЦР УНР». У ньому Комітет визначається як орган радочного характеру [19]. У непрості часи відсутності галузевого міністра, рішенням Малої Ради 10 березня 1918 р. М. А. Кухаренко виконує обов'язки керуючого або в. о. міністра відомства.

Вдалося дещо реконструювати нетривалу діяльність М. А. Кухаренка на чолі головного аграрного відомства. Так, на засіданні Ради народних міністрів (РНМ) 13–14 березня він виступив проти пропозиції заступника (товариша) міністра продовольчих справ Д. Коліуха ліквідувати продовольчі управи і створити ревізійні комісії через переконання, що таке рішення призведе до ще більших катастрофічних наслідків. На його думку «... з ревізійною слід бути дуже обережним» [4, С. 200]. Наступні два дні він присутній на засіданні уряду, але не виступав. На засіданні РНМ 17 березня 1918 р. М. А. Кухаренко піднімає питання про розблокування коштів Міні-

стерства земельних справ у Держбанку. Після його виступу було прийнято рішення «... накласти заборону на 500 тис. крб. ...» і дозволити розпоряджатися поточними коштами.

Того дня Уряд не підтримав його пропозицію про скликання наради для обговорення питання цукрового господарства, оскільки відповідний законопроект вніс від Міністерства продовольчих справ Д. Коліух. Підготовлену з цього приводу доповідь М. А. Кухаренка вирішили передати до Міністерства фінансів. Востаннє М. А. Кухаренко присутній на засіданні РНМ 18 березня 1918 р. [4, С. 214]. На черговому її засіданні В. Голубович подав на розгляд новий склад Кабінету міністрів. Народним міністром земельних справ і харчування він запропонував М. Ковалевського, а міністром харчових справ, голову Дніпросоюзу – Д. Коліуха. Під час дискусії соціалсамостійники і російські есери відмовилися голосувати і тільки 24 березня 1918 р. після заслуховування програми дій нового уряду і був затверджений остаточний склад Ради народних міністрів [4, С. 227], який фактично пропрацював у такому складі один місяць.

Із встановленням 29 квітня 1918 р. влади Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським, М. А. Кухаренко продовжує виконувати функції керівника відділу с.-г. освіти Міністерства земельних справ. Згідно з наказом по відомству від 26 серпня 1918 р. його звільняють «... 1 серпня 1918 р.» та призначають «... директором Уманської школи садівництва і сільського господарства» [20]. Перед цим міністр В. Г. Колокольцев іншим наказом № 94 від 22 серпня 1918 р. відправляє його у відпустку «... для лічення хворості» [21].

На посаду керівника одного з найстаріших в Україні галузевих освітніх закладів М. А. Кухаренко приступив з 1 серпня 1918 р. Проблеми зі

здоров'ям змусили його покинути її у березні 1919 р. і перейти викладачем економічних дисциплін. Трохи згодом, а саме 20 лютого 1920 р., він переходить на посаду викладача Уманського народного університету (нині – Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини), але вже 4 березня 1920 р. передчасно в розквіті сил помирає. Як вказувалося в некролозі, не стало «... визначного досліджувача на полі української науки...» та «... привітної, ласкавої, помірковано-спокійної людини, яка охоче ділилася своїми знаннями, думками, можливістю що-небудь зробити, допомогти кожному, хто до нього звертався, вміючи однак відстояти свою думку, там де він цього хотів» [22]. Після себе М. А. Кухаренко залишив близько 50 наукових та науково-популярних праць, включаючи брошури і підручники. Ще близько двох десятків його досить оригінальних творів залишилося у вигляді рукописів. Серед таких: «Питання с.-г. освіти», «Економічні райони України», «Курс антропотехніки» (основи саморозвитку) та ін.

Життя та творчі звитяги М. А. Кухаренка потребують додаткового спеціального історичного дослідження, особливо стосовно київського та уманського періодів життя та творчості, але вже реконструйоване дає змогу стверджувати про доцільність включення його біографічних відомостей до всіх провідних загальнодержавних енциклопедичних довідників за значний особистий внесок у становлення української державності та ствердження національної ідеї. Висловлюю надію, що найближчим часом земляки-тернопільчани вшанують пам'ять встановленням пам'ятного знаку у с. Шумбар. Сподіваюсь, що не менш достойно буде вшановано його пам'ять зі святкування чергового ювілею Уманського національного університету садівництва.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» // Офіційний вісник Президента України. 2016. № 5, 4 лютого. С. 12.
2. Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут (1844–1994) / І. М. Карасюк. К. : Вища школа, 1994. С. 62, 180, 185.
3. Українська Центральна рада: документи і матеріали. У 2 т. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева ; Ред. кол. : В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева ; НАН України. Ін-т історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К. : Наук. думка, 1996. 590 с. (Пам'ятки історії України. Серія V : Джерела новітньої історії).
4. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева ; Ред. кол. : В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева ; НАН України. Ін-т історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К. : Наук. думка, 1997. 424 с. (Пам'ятки історії України. Серія V : Джерела новітньої історії).
5. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення : хронолог. довідник. / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репренцев. 2-ге вид., допов. і перероб. К. : Наук. думка, 2005. С. 280.
6. Присяжнюк М. В., Сільське господарство України та його державне регулювання у контексті суспільно-політичних трансформацій ХХ–ХХІ ст. : історичний нарис / М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, О. С. Грамотенко ; М-во аграр. політики і продовольства України, ННСГБ НААН. К., 2013. 240 с.
7. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : Біобібліогр. довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. К., 1998. 254 с.
8. Вергунов В. А. М. А. Кухаренко-Прокопович (1879 – 1920): державний та громадський діяч, педагог та один із організаторів аграрної освіти в Україні // Дев'яті наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) : матер. доповідей, м. Київ, 14 жовтня 2013 р. К. : ТАЛКОМ, 2013. С. 62–68.
9. Бігус М., Хаварівський Б. Шумбар // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / М. Бігус, Б. Хаварівський ; редкол. : Г. Яворський, та ін. Тернопіль : Видав.-поліграф. Комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П–Я. С. 654–655.
10. Кухаренко М. К вопросу о материальном обеспечении преподавателей-специалистов промышленных училищ // Техническое и коммерческое образование. 1910. № 5. С. 22.
11. Кухаренко М. А. К обновлению деревни. Москва : Т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1911. 31 с. («Библиотека хозяина»).
12. Сизинцева Л. Острова не пришедшего будущего // Страницы времени. 2011. № 1 (8). С. 63.
13. Кологривское опытное поле // Справочник по сельскохозяйственным опытным учреждениям России / Под ред. и введением А. Я. Дояренко ; Кружок обществ. агрономии при Моск. С.-Х. Институте. Москва : Типогр. О. Л. Сомовой, 1912. С. 28–32.
14. Список членов Съезда // Труды 1-го Всероссийского Сельскохозяйственного Съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 г. Журналы заседаний секции лесного дела и доклады секции. Отчет Бюро по созыву съезда / Под ред. И. Г. Черныша и И. А. Прилежаева. 1914. Вып. VII. С. 134.
15. Кухаренко М. А. Клубнеплоды и корнеплоды. Практические рекомендации по культуре : I. I. Картофеля, 2. Земляной груши или топинамбура ; II. I. Сахарн. и кормовой свеклы, 2. Кормовой моркови, 3. Репы (турнепса), 4. Брюквы / М. А. Кухаренко. Петроград : П. П. Сойкин, 1917. – 120 с. (Беспл. прилож. к журн. «Сельский хозяин» за 1917 г.).
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 367. Арк. 1–1 зв.
17. Організація Першого Всеукраїнського Агрономічно-Економічного З'їзду 22–26 жовтня 1917 року у Києві ; Вид. орг. комітету по склик. I Всеукр. Агр.-Екон. З'їзду. Т. 1 : Постанови з'їзду. К., 1917. С. 2.



## НАУКОВІ І ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ МИНУЛОГО

18. *Постанови I Всеукраїнського Агрономічно-Економічного з'їзду 22–26 жовтня 1917 р. По доповіді М. А. Кухаренка: «Основні завдання і план с.-г. освіти на Україні в зв'язку із земельною реформою» // Труды I-го Всеукраїнського Агрономічно-Економічного з'їзду. 22–26 жовтня 1917 р. у Києві. Постанови з'їзду. К., 1917. Т. 1. С. 18–19.*
19. *ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 11.*
20. *ЦДАВО України, Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 15.*
21. *ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 118.*
22. *П. К. Михайло Андрійович Кухаренко-Прокопович // Громадське життя. Бюлетень. 1920. № 5 (1 квітня). С. 1.*

**Вергунов В. А. Украинское становление государства на ниве аграрного образования и науки М. А. Кухаренко-Прокоповича (1879–1920).** *В статье методом историко-научного анализа исследованы неизвестные страницы жизни и деятельности М. А. Кухаренко-Прокоповича (1879-1920) – уникальной личности, настоящего украинского патриота, целиком отдавшего себя утверждению национальной идеи на чрезвычайно важной для социума ниве аграрного образования, к организационному становлению которого он имеет прямое отношение. Используя ранее недоступные архивные документы и его научные публикации, которые до сих пор не были объектом изучения исследователей, реконструированы отдельные жизненные события, научное творчество и участие в украинском становлении государства.*

**V.A.Vergunov Ukrainian state creation on area of agrarian education and science of M. A. Kukharenko-Prokopovich (1879-1920).** *In the article the unknown pages of the life and activity of M. A. Kukharenko-Prokopovich (1879-1920) – a unique personality, a true Ukrainian patriot who completely gave himself to the affirmation of the national idea to an extremely important for the social sciences of agrarian education, to organizational formation of which he has a direct relationship were researched by the method of historical-scientific analysis. Using previously unavailable archival documents and his scientific publications, which have not been the object of studying of researchers, author has reconstructed of some his life events, scientific creativity and participation in the Ukrainian state creation.*

УДК 72.052.7 - 025.71:621.876.3

### ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОИЗВОДСТВА ЕКСКАВАТОРОВ В УКРАЇНІ І ЇХ ВКЛАД В РАЗВИТІЕ ЇЇ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В ХХ ВЕКЕ

**Дзержинский В.А.**

*(Новокраматорский машиностроительный завод)*

*В статті надані відомості про основні віхи історії розвитку екскаваторобудування на теренах України та висвітлено його значення для усього народного господарства нашої країни.*

*Ключові слова: екскаватор, екскаваторобудування, одноковшові екскаватори, багатоконшові екскаватори, роторні екскаватори.*

В начале XX века, когда в Украине строительная индустрия только начинала зарождаться, труд в строительстве был непомерно тяжел. А при ручном труде в то время земляные работы

по трудоемкости составляли до 50% от трудовых затрат в строительстве и до 90% в открытых горных работах и карьерном хозяйстве. В начале второй половины XX века данные затраты, в